

Multisemioottisen tekstin audiovisuaalista kielioppia

LEENA IMMONEN

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 17. lokakuuta 2020

Tv-uutisista, hyvää iltaa! Merimetsoja, pankkien palvelumaksuja ja silmälasikauppaa, hallinnollista tempoilua, terveydenhuoltoa ja maahanmuuttoa! Näitä aihepiirejä on käsitelty Yleisradion television puoli yhdeksän uutisissa tänä syksynä, ja näitä aiheita käsiteltiin syksyllä 2005. Samalta syksyltä 2005 ovat peräisin myös tutkimukseni aineistona olevat puoli yhdeksän television haastattelu-uutiset, joiden haastatteluissa kuulos-teltiin tavallisen ihmisten tuntemuksia ja näkemyksiä. Tällaisia haastattelu-uutisia on aineistossani 40 tapausta. Uutisten yhteiskesto on tunti.

Television haastattelu-uutisissa haastatellaan yhtä tai useampaa haastateltavaa studion ulkopuolisessa tilassa. Haastattelu-uutiseen mahtuu monta puhujaa. Puhujilla on erilaiset roolit: uutistenlukija, kuvan ulkopuolella puhuva uutistoimittaja ja haastateltava. Uutiskuvissa vilahtelevat erilaiset tapahtumat ja tapahtumapaikat: uutisessa saataan esimerkiksi huoltaa autoja, kiiruhtaa kolaripaikalle tai jakaa Suomi jostakin näkökulmasta uudelleen aluehallinnollisesti. Haastattelu-uutisessa haastatellaan. Näin saadaan kerrotuksi uutta asiaa, uutista, joka samalla ymmärretään faktojen selostukseksi. Olen tutkinut haastattelu-uutista tekstintutkimuksen välinein.

Tekstiksi kutsutaan arkikielessä kirjoitetun kielen yksiköitä, kuten pöytäkirjoja, romaaneita, runoja ja kirjeitä, mutta kielentutkimuksessa tekstinä pidetään myös puhuttuja kielen yksiköitä, kuten vitsejä tai vaikka tv-uutisia. Tv-uutisiin teksteinä kuuluu puhutun kielen lisäksi kuva: liikkuva kuva uutistenlukijasta, haastateltavista ja monenlaisista tapahtumista ja ilmiöistä sekä usein vielä kirjoitustakin. Tekstillä on itsenäinen merkitys, mutta se saattaa vaihdella tulkitsijan mukaan.

Television haastattelu-uutinen koostuu paitsi verbaalisesta, puhutusta kielestä myös visuaalisesta eli kuvallisesta – se on siis *audiovisuaalinen* teksti. Kutsun työssäni verbaalista kieltä *sanaksi* ja visuaalista kieltä *kuvaksi*. *Audiovisuaalinen* tarkoittaa tekstin teknistä monikanavaisuutta eli sitä, että tekstin merkitys välittyy äänen ja kuvan avulla.

Audiovisuaalinen teksti on samalla *multisemioottinen teksti*: siinä kuvat, puhe ja kirjoitus tuottavat merkitystä omilla tavoillaan ja samalla vaikuttavat toisiinsa niin, että niiden kokonaismerkitys on muuta kuin osatekijöiden summa.

Verbaalisella kielellä on ominaisuuksia, joita visuaalisella kielellä ei ole. Verbaalisen kielen rakenteet koostuvat pienemmistä yksiköistä, joiden merkitys vaikuttaa kokonaisuuteen ja toisinpäin. Niinpä pienenkin yksikön muutos vaikuttaa koko tekstin merkitykseen. Kun verbaalisen kielen esityksen merkkejä leimaa eriytyneisyys, kuvan merkitsemistapaa leimaa avoimuus ja asteikkomaisuus: verbaalinen kieli voidaan jakaa esimerkiksi fonologisiin ja semanttisiin yksiköihin, mutta kuvasta ei vastaavia pienempiä elementtejä voida hahmottaa.

Vielä tutkimustani aloittaessani 2000-luvun alussa multisemioottisten mediatekstien tutkimus kielitieteellisesti oli verrattain vähäistä suomalaisessa tiedeyhteisössä ja jopa englanninkielisessäkin. Suomessa se on edelleenkin melko vähäistä, joten omaa tutkimustani voi pitää pioneeritutkimuksena. Pioneerivaiheessa on mielekästä tavoitella tutkimuksella välineitä tulevan tutkimuksen tarpeisiin, ja omassa työssäni olen etsinyt niitä kuvaamalla haastattelu-uutista tekstilajina.

Televiisioutinen virtaa ohitse alle kahdessa minuutissa uutislähetysten muiden uutisten joukossa. Tällaisessa kertaluonteisessa tekstissä toistuvat kuitenkin sekä verbaaliset että visuaaliset säännönmukaisuudet, joiden ansiosta nykykatsoja ymmärtää uutisen automaattisesti. Sen muoto on kehittynyt suomalaisessa sosiokulttuurisessa kontekstissa jo lähes 70 vuoden ajan.

Yksi säännönmukaisuus on tekstin rakenne. Haastattelu-uutisen rakenteen voi pelkistää seuraavasti:

Asetelma 1.

Haastattelu-uutisen rakennekaavio uutisesta Pelastuslaitoksen valtiollistaminen (ks. myös esim. 1.)

Jakso 1	Uutistenlukijan ingressi
Jakso 2	Toimittajan selostus 1 Haastateltava
Jakso 3	Toimittajan selostus 2 (Ks. esim. 1.) Haastateltava 1 Haastateltava 2
Jakso 4	Toimittajan selostus 3 Haastateltava
Jakso 5	Toimittajan selostus 4 Haastateltava
Jakso 6	Toimittajan lopetus

Haastattelu-uutinen alkaa ingressillä. Siinä uutistenlukija johdattelee uuteen asiaan. Johdannon jälkeen alkaa reportaasiosuus, jossa toimittaja selostaa uutistapahtumaa kuvien avulla ja johdattelee haastateltavan kuvatilaan puhumaan. Kuvatila on televisio-ruudussa näkyvä tila, johon kuvan lisäksi sijoittuvat myös selostus tai käännettyjen ohjelmien tekstitys.

Haastattelu-uutisen tekstikokonaisuus muodostuu vakiintuneista rakenneosista, jaksoista ja kohtauksista. Uutistenlukijan ingressin jälkeen seuraa säännöllisesti jakso, jossa toimittaja selostaa kuvan esittämää uutistamisen arvoista tapahtumaa tai tilannetta. Jaksot muodostuvat erilaisia osakokonaisuuksia sisältävistä kohtauksista, ja toisesta näkökulmasta kohtaukset muodostavat keskenään jaksoja, joista rakentuu tekstikokonaisuus. Selostettu jakso päättyy yleensä kohtaukseen, jossa uutistoimittaja johdattelee haastattelun alkamaan. Tätä toimittajan erityistä puheenvuoroa kutsun termillä *johdettava ilmaus*. Johdattavan ilmauksen tehtävänä on tuoda haastateltava kuvatilaan puhumaan. Tämä haastateltavan puheenvuoron sisältämä kohta liittyy toimittajan puhumaan jaksoon. Vähintään yksi tällainen jakso on haastattelu-uutisen välttämätön rakenneosia ingressin lisäksi, jotta tv-uutista voi kutsua haastattelu-uutiseksi.

Koska uutislähetyksissä toistuvat samankaltaiset haastattelu-uutiset, jotka toteuttavat samankaltaisia viestinnällisiä tehtäviä keskimäärin samankaltaisin rakentein ja samankaltaisin keinoin, voidaan puhua haastattelu-uutisesta tekstilajina. Kun sana ja kuva tekevät samanaikaista yhteistyötä, niiden merkkijärjestelmillä on omat tehtävänsä. Verbaalisen kielen merkitystä tarkastellaan tutkimukseni teoriakehyksessä, systeemis-funktionaalissa kieliopissa (Halliday 1994, 2014; Halliday & Matthiessen 2004), kolmella tasolla, joita kutsutaan metafunktioiksi: tekstin sisältöä vastaa ideationaalinen metafunktio, sen vuorovaikutuksellisuutta interpersoonainen metafunktio ja sen rakennetta tekstuaalinen metafunktio. Visuaalisessa kieliopissa (Kress & van Leeuwen 2006 [1996]) tarkastellaan vastaavia tasoja, mutta ne nimitetään toisin: kuvan sisältöä nimitetään representaatioksi, sen vuorovaikutuksellisuutta interaktioksi ja sen rakennetta sommitteluksi.

Siinä missä verbaalisesta kielestä analysoidaan lauseesta verbi ja verbiin liittyvät tekijät, tekemisen kohteet ja tapahtumien olosuhde, kuvasta analysoidaan se, mitä kuvassa tapahtuu tai on, sekä tapahtumaan ja olemiseen liittyvät tekijät ja toimijat.

Seuraavassa on esimerkkejä sanan ja kuvan analysoimisesta sisällön, vuorovaikutteisuuden ja rakenteen kannalta.

- (1) Pelastuslaitoksen valtiollistaminen – sisällön ideationaalinen ja representatiivinen analyysi (TV1 29.9.2005 klo 20.30).

//.hhh oluen alennusmyynnit alkoivat jo
 15 Kello viisitoista kolmekymmentäkahdeksan
 (.) .hhh hälytys kolaripaikalle (.)
 .hhh
 16 vaikka pelastusalan väki on tottunut
 kiireeseen hallinnollinen tempoilu
 tympäisee

Esimerkissä 1 selostus ja kuva välittävät erilaisia sisältöjä. Selostuksen johdattavassa ilmauksessa (merkitty kursivilla) on kaksi emotionaalista verbiä: *on tottunut* ja *tym-*

päisee. Kuvan liikkuva auto edustaa puolestaan toimintaa, toiminnallista prosessia, prosessin tekijänä on auto ja olosuhteena moottoritie. Tässä johdattavassa kohtauksessa sana on hallitseva ja kuva alisteinen sille, koska tekstin merkityksen kannalta sanallinen selostus vie tekstin merkitystä eteenpäin. Kiinnostavia tässä esimerkissä ovat myös selostuksen osallistujat, kollektiivisubstantiivi (*pelastusalan väki*) ja abstrakti substantiivi (*hallinnollinen tempoilu*). Kollektiivi- ja abstraktisubstantiivien käyttö on tyyppillistä silloin, kun sana ja kuva ilmaisevat eri asioita ja kun kuvatuista elementeistä ei voida erottaa verbaalisessa kielessä mainittuja asioita. Näissä tapauksissa kuva ei myöskään ole kovin yksityiskohtainen.

Tässä esimerkissä kaksi viimeistä lausetta toimivat johdattavana ilmaisuna, jonka tehtävänä on tuoda haastateltava kuvatilaan puhumaan. Lauseet ovat väitelauseita, eivät kysymyksiä, kuten sopisi odottaa.

Seuraavaksi annan esimerkin tekstin interspersonaisen metafunktion ja kuvan interaktion tarkastelusta.

- (2) Silmälasien hinnoittelu – vuorovaikutteisuuden interspersonainen ja interaktiivinen analyysi (TV1 9.12.2005 klo 20.30).

21 .hhh mistä tietää että kuluttajaa ei
22 viilata silmälasikaupassa linssiin

Audiovisuaalisen tekstin interspersonaisuutta eli vuorovaikutteisuutta tarkasteltaessa katsotaan, ketkä tekstissä puhuvat, mikä on puhujan rooli, kuka puhuu ja kelle puhutaan. Verbaalinen kieli joko tarjoaa tietoa eli ilmoittaa tai väittää jotakin taikka vaatii eli kysyy jotakin. Myös kuvan interaktiosta analysoidaan vaatimus ja tarjous. Esimerkissä 2 näytetään silmälasiliikettä ja asiakasta, joka ainakin käyttäytyi ikään kuin ei tietäisi, että häntä kuvataan. Kuva siis tarjoaa tietoa silmälasiliikkeestä ja asiakkaasta. Televisiossa vaativasta kuvasta taas on hyvä esimerkki se, kun uutistenlukija lukee ingressiä ja katsoo suoraan kuvaruudusta ulos kohti katsojaa. Tällöin uutistenlukija vaatii katsojaa osallistumaan vuorovaikutustilanteeseen.

Esimerkin 2 kohtaus päättyi johdattavana ilmauksena toimivaan kysymykseen *Mistä tietää, että kuluttajaa ei silmälasikaupassa viilata linssiin*. Kysymys osoittautuu kuitenkin televisiokontekstissa, audiovisuaalisesti, monitulkintaiseksi vuorovaikutuksen näkökulmasta. Kysymyksessä nimittäin hyödynnetään nollapersoonaa (*tietää*) eli yksikön kolmatta persoonaa ilman ilmipantua subjektia. Nollapersoonaa saa aikaan sen, että uutisten vuorovaikuttajat, tekstintekijä ja uutistekstin katsoja, ovat ikään kuin silmälasikauppojen osallisia. Nollapersoonaa toimii lähentämiskeinona vuorovaikuttajien kesken, mutta myös etäännyttää katsojaa kaukokuvan avulla. Tätä tukee se, että kuvattu kohde, silmälasia myyvä liike asiakkaineen, on kuvattu etäältä. Tällainen etäisyys merkitsee, että tekstistä välittyi tekstintekijän ja kuvattun kohteen välinen sosiaalinen etäisyys.

Kysymys *Mistä tietää, että kuluttajaa ei silmälasikaupassa viilata linssiin* on selkeä hakukysymys, jonka periaatteessa voisi tulkita haastateltavalle osoitetuksi. Mutta kuvaan ei ole kuvattu haastateltavaa ja haastattelijaa vaan silmälasiliike ja asiakas, ja kun tämä yhdistyy verbaalisen kielen nollapersoonaan ja sitä tukevaan sivulauseen passiiviin, katsoja voi tulkita kysymyksen retoriseksi.

Näin johdattava kohta uskoitetaan koko haastattelu-uutisen leikkauspisteeksi: se-
lostettu jakso päättyy, ja puheenvuoro siirtyy haastateltavalle. Haastattelu-uutisteksti
tarvitsee johdattavaa kohtausta ja johdattavaa ilmausta sekä uutisen jäsentymiseksi
että katsojan huomion vangitsemiseksi.

Seuraava esimerkki havainnollistaa sitä, miten audiovisuaalista tekstiä analysoidaan rakenteen kannalta.

- (3) Oluen hinnoittelu – rakenteen analyysi tekstuaalisuutta ja sommittelua tarkastelemalla (TV 1 29.9.2005 klo 20.30)

// .hhh oluen alennusmyynnit alkoivat jo
20 viime vuoden keväällä (.)kovinta
hintakilpailua käytiin viime juhannuksena
(.) .hhh
21 *muutamissa kovimmissa tarjouksissa on
myyty olutta **näitäkin hintoja**
halvemmallalla (.) /*

Esimerkissä 3 tarkastellaan kiinnostavaa ilmiötä eli sitä, miten pronominit toimivat sanan ja kuvan yhteistyössä. Tässä johdattavan ilmauksen *näitäkin hintoja* demonstratiivilla *näitäkin* on esittelevä funktio, mutta lauseke *näitäkin hintoja* saa merkityksensä samanaikaisesti visuaalisesta elementistä, kuvaan rajatusta taulukosta. Kun demonstratiivi viittaa kuvaan, sen viittausalue laajenee audiovisuaalisessa tekstissä.

Edellä olen pyrkinyt havainnollistamaan sitä, miten olen yhdistänyt systeemiskonstruktioita kielioppia ja visuaalisen suunnittelun kielioppia audiovisuaalisen tekstin analyysiin. SF-teorian verbaalisten tekstien tutkimus elää ja voi hyvin suomalaisessa lingvistiikassa. Teorian tiimoilta on syyskuussa 2020 ilmestynyt uusi lauseoppi, Susanna Shoren *Lauseita ja vesinokkaeläimiä*. (Shore 2020; ks. myös Shore 2008, 2012a, 2012b.) Kuvan tutkimusta erityisesti lingvistisessä kontekstissa sen sijaan kaivataan edelleenkin lisää. Oma tutkimustani edelsi pitkään (vuodesta 2006) lähes yksinomaisesti Elina Heikkilän väitöskirja (Heikkilä 2006), jossa kuvaa tulkitaan painetun median kuvatekstien analyysissä. Multimodaalisuutta tekstilajeissa ja multimodaalisuuden lähestymistavan mahdollisuuksia ja ominaisuuksia on tarkastellut artikkelissaan Kai Mikkonen (2012; ks. myös Mikkonen 2005). Lingvistisestä näkökulmasta kuvan ja sanan yhteistyötä on tutkinut Tuomo Hiippala (esim. 2015).

Televisio erityisenä viestintävälineenä antaa audiovisuaaliselle tekstille sen ulkoiset puitteet. Visuaalisen kieliopin tekijöitten tavoin korostan merkkimaailmojen sosiaalisia instituutioita ja sääntöjä ja erityisesti merkintekijää eli tekstintuottajaa, jonka motivaatiosta merkitys johtuu. Merkintekijä, esimerkiksi uutistoimittaja tai vieraskielisten

ohjelmien kääntäjä, ammentaa merkityspotentiaalista, ja hänellä on ympärillään runsaasti verbaalisia ja visuaalisia mahdollisuuksia, joista hän voi tehdä kuhunkin tilannekontekstiin sopivat verbaaliset ja visuaaliset valinnat. Merkintekijä ottaa myös huomioon välineen, television, suomat mahdollisuudet ja sen asettamat rajoitukset. Näin televisioinstituutiokin on luonut omat käytäntönsä, tuotanto- ja vastaanottotapansa. Uutisteksti tuotetaan ja vastaanotetaan tietyssä sosiokulttuurisessa kontekstissa ja tietyssä yhteisössä, jota yhdistävät keskimäärin samat arvot ja asenteet ja niihin liittyvä keskimäärin samanlainen tapa puhua niistä.

Alati medioituvassa maailmassa vanha kunnan televisio pitää yhä pintansa jopa verrattain suosittuna tiedotusvälineenä. Erityisesti Yleisradion puoli yhdeksän uutisia voidaan pitää eräänlaisena kulttuurisena instituutiona, joka edelleenkin muokkaa suomalaisten käsityksiä tapahtumien tilasta ja maailman menosta. Siksi niitä tutkimalla pääsee sen jäljille, miten suomalaiset tulkitsevat kuvan ja sanan yhteistyötä.

Lähteet

- HALLIDAY, M. A. K. 1994: *An introduction to functional grammar*. 3. painos. London: Edward Arnold.
- 2014: *Halliday's Introduction to functional grammar*. 4. painos. London: Routledge.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CRISTIAN M. I. M. 2004: *An introduction to functional grammar*. 3. painos. London: Edward Arnold.
- HEIKKILÄ, ELINA 2006: *Kuvan ja tekstin välissä. Kuvateksti uutiskuvan ja lehtijutun välissä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1065. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HIIPPALA, TUOMO 2015: *The Structure of multimodal documents. An empirical approach*. London: Routledge.
- KRESS, GÜNTER – LEEUWEN, THEO VAN 2006 [1996]: *Reading images. The grammar of visual design*. 2. painos. London: Routledge.
- MIKKONEN, KAI 2005: *Kuva ja sana. Kuvan ja sanan vuorovaikutus kirjallisuudessa, kuvataiteessa ja ikonoteksteissä*. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012: Multimodaalisuus ja laji. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 296–308. Helsinki: Gaudeamus.
- SHORE, SUSANNA 2008: Lauseiden tekstuaalisesta jäsennyksestä. – *Virittäjä* 112 s. 24–65.
- 2012a: Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012b: Systeemis-funktionaalinen teoria *tekstien* tutkimuksessa – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- 2020: *Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1460. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Leena Immonen: *Television haastattelu-uutinen multisemioottisena tekstilajina.*
Helsinki: Helsingin yliopisto 2020. Kirja on luettavissa osoitteessa [http://urn.fi/
URN:ISBN:978-951-51-6478-0](http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6478-0).

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@helsinki.fi